

UPPSALA UNIVERSITY
The Raoul Wallenberg Project

Wp119

Testimony Number: T/119
Cassette Number: C/119

Country: Hungary Language: Hebrew

Name: Stern Shlomo

Address:

Birthdate, Place, and Country: 10.2.1928, Budapest, Hungary

Testimony Content

Till March 1944

About him and his family; about the war in Poland; his family didn't think to run away; the antisemitism; refugees from Slovakia - the attitude of the Jewish institutions towards them; his father and his two uncles in concentration camps for Jewish reasons only. After three months they were released.

From March 19, 1944

The German invasion; the steps against the Jews; the Jewish houses; about the deportations from the provinces. About the Jewish Council - they didn't have bad intentions. About Kastner - a very high opinion. He saw the train leaving because his relatives were there.

April - May 1944

They heard about Wallenberg; his father wrote to a relative in Sweden and got postcard. Thanks to it, all his family (the extended) got Schutzpass. His father took care to get them; he never went to the Swedish embassy.

June - Sept. 1944

The "frozen" situation for the Jews; the deportations were stopped and his family hoped to join the second train of Kastner.

Uppsala Universitet Raoul Wallenberg-projektet	Adress/Address St Larsgatan 5, 2 tr S-752 21 Uppsala Sweden	Telefon 018-18 15 70 018-18 15 71	Phone +46 18 18 15 70 +46 18 18 15 71	Project Administrator The Swedish Institute for North American Studies (SINAS)
---	--	---	---	---

Stern Shlomo

page 2

December 15, 1944   The Horthy Declaration; the Fascists took the power. For a few days he was in Swiss protected house because he had Swiss Schutzpass too.

November 1944   Twice he was caught and twice he was released thanks to the Schutzpass; in Swedish protected house; the conditions.

End of December 1944   To the ghetto; they heard that Wallenberg released people on their way to the border.

January 18, 1945 -
March 1945   The liberation by the Russians; in east Hungary because they was more food and life there was more organized; they returned to their home.

1949 - 1950   Through Czechoslovakia to Israel. He thinks that he was saved thanks to the Schutzpass.

Recording time: 1 1/2 hours

Number of pages:

Place: Witness' residence

Date of interview: 14.12.89

Name of interviewer: Tikva Petel

ראיון עם פרופ. שלמה שטרן (ירושלים)

תאריך: 14.12.89

מראינת: תקוה פתל

- ש. פרופסור שטרן, נולדת ב-10 בפברואר 1928 בבודפשט.
- ת. נכון הדבר.
- ש. רקע עליך ועל ההורים, גם השמות שלהם, העיסוקים שלהם.
- ת. ובכו, אני בא ממשפחה, שאפשר לקרוא לזה משפחה בורגנית אופיינית ממוצעת מבודפשט (BUDAPEST), כששני ההורים גם-כן מהונגריה מדורי-דורות, משני הכיוונים, שזה פרט אולי מעניין פה, שהיתה תקופה מסוימת בהונגריה, בתקופת האנטישמיות היותר מבוקרת, שהיתה כאילו סברה, שאותם היהודים, שהם לא נקראים שם פליטים, שהסתננו לתוך המדינה, חיו שם מדורי-דורות, ובמיוחד היתה שם תקופה של המהפכה הגדולה, של 1849, אלה שחיו מדורי-דורות שם, כביכול, אלה יחשבו להונגרים טובים ומהימנים, ואז ההורים שלי חיפשו אחרנית את עצם המשפחה, ושניהם, משני הצדדים, היו הונגרים כשרים, שכבר מדורי-דורות חיו באזור של הונגריה. ולכן, אני יכול לומר, זאת אומרת, פה, לכאורה, היו לי כל הסיבות לחשוב, שאני אחשב כהונגרי טוב, ולאור-דווקא כיהודי. יחד עם זאת, אני בא ממשפחה דתית, ההורים שלי השתייכו לקהילה האורתודוקסית של בודפשט, שזו היתה קהילה יחסית קטנה ביחס למספר הגדול של היהודים, שחיו שם, שהיו יותר מתבוללים, היתה התבוללות אדירה בכל הונגריה, במיוחד בעיר הבירה, אבל המשפחה שלי היתה דתית, מסורתית, ואני גם חונכתי ברוח הדתית, אולי כבר אפילו הייתי מעז לומר, דתית-ציונית, במידה בשנות ה-30 הדבר הזה היה קיים

בצורה מתונה. אבל בכל-אופן, בבית יהודי חיובי במאת-אחוזים.

מה אבא עשה?

לאבי היה איזה בית-חרושת קטן, או בית-מלאכה קטן לדברים כימיקליים, ואמי היתה עקרת-בית, כמו רוב הנשיםבאותה תקופה.

מה השמות שלהם?

שם אבי היה דוד, ושם אמי יוליה, היה לי את שנפטר ממחלה לפני המלחמה, זאת-אומרת לא קשור למלחמה.

איזה בית-ספר?

אני הלכתי לבית-ספר של הקהילה האורתודוקסית, בהמשך עברתי למה שנקרא היה 'הגמנסיה היהודית', שזו היתה גמנסיה מפוארת מאוד, לא מגמה אורתודוקסית, היתה שייכת לקהילה הרפורמית, אם נקרא לזה כך, אולי הייתי קורא לזה יותר 'שמרנית', ה-'קונסרבטיב'ס', היינו קוראים להם, הם לא היו כל-כך רפורמים. סיימתי את בית-הספר בגמנסיה היהודית הזאת.

מה עם ציונות..?

כבר רמזתי שהיתה אווירה ציונית בבית, כבר לפני המלחמה, בשנות המלחמה, וגם הנה, אחרי המלחמה גם-כן, קויימו העניינים.

...

אמרתי דתית-ציונית, בפירוש.

חברים לא-יהודים, היו לד?

אני, תראי, אם אני אמרתי שאני הלכתי לבית-ספר יהודי, אז זה כבר נובע מכך, שכל החוג שלנו, חוג המשפחה כמובן, אבל חוג החברים, היו כולם יהודים. עם כל התרבות ההונגרית שצריך היה לטפוג באותן השנים, אי-אפשר היה להמנע מהתרבות ההונגרית, אבל עדיין התרבות היהודית גם-כן חזקה מאוד.

0000 0000 1243

סרט מס. C-119 עדות מס. T-119 3

- ש. אני אגיד לך למה שאלתי, כי אם המשפחה שלך הונגרית מדורוח, התחושה הזו של ההונגריות, ודאי היתה חזקה, לפי מה שהבנתי, לכו שאלתי על הקשר עם אנשים לא-יהודים.
- ת. כן, אני הדגשתי את זה, ספרתי כקוריוז, מפני שאמרתי שזו היתה יכולה פרדיספוזיציה להתבוללות, אבל לא כך היה.
- ש. היו לכס קרובים או מכרים מחוץ להונגריה?
- ת. אם את כבר מתקרבת לשבדיה או לעניין ולנברג, והשאלה הזאת...
- ש. לא, עוד לפני המלחמה, האם יודעתם משהו, ממה שקורה באירופה?
- ת. תראי, זו שאלה מעניינת מאוד, האם היה ידוע ליהדות בודפשט, מה היה ידוע ליהדות הונגריה וליהדות בודפשט על השואה וכולי, על זה אפשר לדבר הרבה מאוד, זה נושא חשוב מאוד. אם זאת השאלה שלך. אם השאלה שלך היא עוד לפני המלחמה - אז היו כמו לכל משפחה יהודית, היו קרובי משפחה בארצות שכנות וכולי.
- ש. אתה היית עוד באמת נער צעיר מאוד, האם שמעתם על ההתרחשויות כנגד היהודים, הצעדים נגד היהודים באירופה, עוד לפני המלחמה, מעליית היטלר והלאה?
- ת. תראי, אני אתמקד יותר, נגיד על מחנות ההשמדה, וזו שאלה מרכזית מאוד, האם ובאיזו מידה יהדות הונגריה ידעה על כך, ועל זה כבר כתבתי ספרים, על ההדחקה, ועל חוסר הרצון לדעת. אני יכול להגיד, שבמשפחה שלי, לי זכור, אני לעולם לא אשכח, כבר צטטתי כמה פעמים, אולי שנה לפני פרוץ הפרעות בהונגריה, את יודעת כחוקרת, שזה היה במרץ 1944, שהעניינים פרצו בצורה חריפה, כשהגרמנים כבשו במרכאות, כבשו את הונגריה, אבל אני זוכר שלפחות שנה קודם, הגיע מישהו מפולניה, אדם שפגשנו אותו בחוג המשפחה, והוא ספר לאבי, לדודים, שהיו אנשים מאוד מכובדים, מאוד תרבותיים, מאוד אינטליגנטיים, מאוד עירניים, מאוד

יהודים טובים וחיובים, שהיו הרדים לגורל היהדות ולגורלם הם, והאיש הזה סיפר בפירוט על מחנות-מוות, 'ותדעו לכם מה מצפה לכם, זה מה שקורה בפולניה כעת, אני בא, ברחתי, הגעתי להונגריה, ואני רוצה להמשיך מפה גם-כן לברוח', אני זוכר את שמו של האיש, שמו היה אשכנזי, והוא ספר את זה, אבל זה לא יכול היה לשנות הרבה. וזה גם-כן, הנה אנשים כל-כך מכובדים ואיטליגנטיים, כמו הורי והדודים וכולי, ששמעו את הספור הזה, ואפשר לשאול, אז אם-כן, זה היה ב-1943, למה לא קמו וברחו? אבל, לי יש דעות מאוד מאוד מגובשות בנושא הזה, אבל אני לא חושב שזה הכל יכנס למסגרת הראיון הזה.

ש. אני שואלת אותך בהדרגה, לראות את המעורבות בהתרחשויות, למשל, פרוץ המלחמה, לא פלישת הגרמנים להונגריה, אלא 1939?

ת. אני פשוט מפחד שאנחנו מתרחקים מהנושא של ולנברג, ואת לא באה לכאן, בשביל שאני אספר לך חוויות והתרשמויות של נער יהודי בתנאים האלה, אני לא מאמין שזה כל-כך מעניין, יש לי דעות...

ש. זה כן מעניין, ובבקשה.

ת. ובכן, את שואלת על 1939, אני זוכר טוב מאוד את יום פרוץ מלחמת העולם השנייה, אני זוכר את היום, לעולם לא אשכח, כשבעשר לפני הצהריים, הופיעו עיתונים ברחוב, פרצה המלחמה, המלחמה פרצה, וזה היה די ברור שזו תהיה מלחמת עולם. פה איו שום מגבלות, זו לא מלחמת פולניה נגד גרמניה, כפי שזה התחיל, אלא זה ברור, שזה מתפתח. אני הייתי אז בן 11, אבל בחור די אינטליגנטי, עירני, והיה ברור לכולם, אני חושב לכל אחד שחי באותם השנים באירופה, זה היה די ברור. עכשיו, באיזו מידה זה השפיע על היהדות? זו שאלה מכובדת מאוד, אני חושב שהתכמים, שהיו להם תנאים, והם היו בודדים שהיתה להם גם החוכמה, חוכמת-החיים, וגם האמצעים וגם האפשרויות, קמו והלכו. אבל זה מיעוט

שבמיעוט, אם אני מדבר על יהדות הונגריה, אז אני חושב שבעקבות פרוץ
מלחמת העולם השנייה, אז עזבו איזה 1000 או 2000 או 3000 איש את
הונגריה, מתוד המחשבה, שהנה פה באה איזו שואה, מתקרבת, וצריך לברוח
מפה. הייתי אומר, כמה אלפים, והיו אלה אנשים בודדים, רווקים,
צעירים, אבל אם אני מסתכל אחורנית על הורי, שאז התבססו פחות או
יותר, היו להם אז שני ילדים, אני בו 11, ובו בו 13-14, שבדיוק היו
בדרכם להתברגו ולהתמסד, ובדרכם ההתחלתית, אני לא יכול להאשים אותם,
אפילו ברטרופסקט, שלא היו כאלה חכמים, שהיו קמים, בלי כלום, כי אי-
אפשר היה להוציא רכוש, גם היה להכ נניח, או כמה אלפים דולרים, או
אינני יודע, במושגים של היום, ועם זה לצאת לאמריקה, או לאיזשהו
מקום לחיים חדשים, לזכור בבקשה, לא היו ארצות שקלטו אותם, לא
אמריקה קלטה אותם, לא ארצות המערב קלטו אותם, אפשר, היו ארצות
אקזוטיות, אורגוואי, בוליביה, וכל מיני אנשים שאז, הגיעו אליהם
יהודים שאמרו 'לא חשוב איפה - רק להתרחק מאירופה', היו בודדים, היו
יותר הרפתקנים, או אנשים, שהיו, כפי שאני אומר שני דברים נפגשו
אצלם, גם היכולת הזו, שהם קמו, הרגישו 'ציפור-דרור', שיכולים לקום
וללכת; והמשפחות עם ילדים, לא היתה להם ברירה, נשארו, פשוט נשארו,
ואמרו 'נראה מה יהיה', ואל נשכח, שקל להיות חכם לאחר מעשה, גם
בשאלה היהודית וגם בשאלה הכללית. נזכור בבקשה, שהמלחמה הקודמת,
מלחמת העולם הראשונה, עברה על אירופה מלחמה אזירה, מלחמה קשה
ביותר, שנמשכה ארבע או חמש שנים, אבל עברה על האוכלוסיה האזרחית,
מבלי לפגוע בהם. האזרחים לא נפגעו, זו היתה עדיין המלחמה הלא-
טוטאלית האחרונה, מלחמה שלחמו אותה בחזיתות, החיילים. החייל ירה
אחד בשני, מי שלא היה חייל, הוא לא נפגע, אז לא היה ברור, שהמלחמה
הבאה תהיה טוטאלית, שבה אזרחים יפלו באותה קלות כמו חיילים, לגמרי

לא היה ברור. והנקודה היהודית, היא גם-כן לא היתה ברורה, אי-אפשר היה לדעת לאן הרוח נושבת, איד, היתה אז גרמניה נגד פולין, לאן ילכו האיטלקים, לאן הולכות המעצמות האחרות, לגמרי לא היה בטוח, כד, שאף אזרח אירופאי לא יהודי, לא קם וברח מאירופה. זה מצער, הלוואי שהיו בורחים, אני היום פוגש אנשים, שהם מספרים לי שהם עזבו את הונגריה או את אירופה ב-1939, או ב-1938 או 1940, אני אומר 'חכמים, היית חכם' או 'ההורים שלך היו חכמים', אני מודה בזה, אבל שוב אני אומר, זו היתה צריכה להיות גם החוכמה וגם עוד משהו לזה, שזה באמת היה נדיר, שזה ניתן היה. אז כד, שאני זוכר טוב מאוד את אותה תקופה של פרוץ מלחמת העולם השנייה. קשה לי להוסיף לזה מבחינת ה... זאת-אומרת אותה השנה, לא היתה גורלית מבחינת... יהדות פולניה התחילה כבר להרגיש את העניין הזה, אבל גם חיינו בתקופה אחרת של תקשורת, גם זה היום קל לשכוח, היום נער זורק אבן בשכם, כל העולם יודע על זה באותו יום, עדיין באותו יום, אז אפשר היה להשמיד חצי אוכלוסיה של הארץ, ואף-אחד לא ידע על זה. הקומוניקציה היתה הרבה יותר חלשה, או לא קיימת, אפשר היה לסגור אזור, שלשם אף-אחד לא נכנס, והנה, עד היום הזה יכולים להתווכח למשל, מי השמיד 5000 או 8000 קצינים פולנים, אפשר להתווכח על זה, איש לא ראה, יכולים להגיד הגרמנים, יכולים להגיד הרוסים, ועדיין, עד היום הזה היום חושבים יותר ויותר מי משני הצדדים, אבל להגיד שהמילה האחרונה נאמרה, בכלל לא נאמרה, אז הנה.

ש. לפני 1943, כשהגיע הפולני וספר לכם, נתקלתם בפליטים?

ת. כן. היו פליטים מאזורים אחרים, היו פליטים, במיוחד להונגריה הגיעו פליטים מסלובקיה, זה היה אחד האזורים שנפגע שנה-שנתיים קודם לכן, והיתה שם בריחה של יהודים, שוב לא מדובר בעשרות-אלפים, מדובר בכמה אלפים, שהגיעו להונגריה, וזו אחת, גם-כן הפרשות הכאובות, אני מוכן

לומר, כי באותה תקופה היהדות הממוסדת, נגיד, זה היה 1942-1943, היהדות הממוסדת חששה מאוד להזדהות עם הפליטים הללו, פחדו מהשלטונות, פחדו שכל הזדהות עם פליט, תיחשב כנקודה לרעתם, והיו דברים כאובים, אני יכול לומר לך את זה ברטרספקט, אני חושב, שגם-כן, אני בטוח שיש על זה דוקומנטים. היו יהודים שהתנכרו לפליטים מתוך פחד לגורלם הם, אני יכול לומר את זה, שמשפחתי היתה נקיה מהנקודה הזאת, מפני שבאמת, אצלנו בבית גרו כמה אנשים, בחור צעיר שהגיע, שאני יודע שהוא חי פה בארץ עד היום הזה, שבמשך כמה חודשים גר איתי בחדר אחד, ואנחנו הסתרנו אותו, במידה מסויימת, קרובת-משפחה רחוקה שהגיעה מסלובקיה, שהיא גרה אצלנו, כשבהמשך אחר-כך הגיעה לארץ, חיה פה עד היום הזה, כך שאני יותר קל לי להגיד, מפני שאני אישית, נגיד, משפחתי, הורי, אי-אפשר להאשים אותנו. אבל שהיה באותה התקופה חשש כבד, בצורה מאורגנת לנסות להגיד, הנה אחינו היהודים, הגיעו פליטים, בבקשה נקלוט אותם, זה לא היה בא בחשבון, וזה גם קל, שוב אני אומר, קל ברטרספקט להאשים אותם, באותו השנים זה לא היה כל-כך פשוט, כל אחד שחשש, חשש על עורו, מפני שבאותו השנים כבר היו, את הזכרת את מחנות העבודה, עשו קודם מחנות העבודה, היו מחנות אחרים, לאנשים שפגעו בדברים... יש איזה סיפור משפחתי מאוד מעניין, שנלב מסוייסי, ב-1943, 1942, 1943, אבי ושני דודים, שלושתם ישבו במחנה ריכוז, אפשר היה לקרוא, בתוך הונגריה, על לא עוול בכפם, אלא מתוך איזשהו סיפור שבאמת לא מעניין, סיפור שקשור ביהדותם כמובו, באותו השנים באזורים מסויימים היתה אוטונומיה כזאת של השלטון המקומי, שיכלו להסגיר אנשים, להכניס אותם למחנות, ולקח חודשים רבים עד שהם שוחררו משם, שלושה אזרחים מכובדים, בעלי אזרחות הונגרית, ואנשים מכובדים, דוד אחד היה עורך-דין ידוע בכודפשט העיר, דוד שני

רופא ידוע בכפר באזור בודפשט; והנה, שלושתם מצאו אה עצמם במחנה, שאפשר לקרוא לזה CONCENTRATION-CAMP, שבו חיו בתנאים, ואנשים מצאו את עצמם בקלות רבה מאוד בתנאים כאלה על משהו שעשו. ולמשל, להסתיר מישהו, פליט, שהוא בלתי-חוקי, בבית של מישהו ללא הודעה למשטרה, אל נשכח, למשל, בהונגריה, בהרבה ארצות באירופה עד עצם היום הזה, בו-אדם צריך להודיע למשטרה, כשהוא מחליף דירה, כשמישהו נכנס אצלו, אפילו אורח, היה טופס מיוחד שצריך ללכת למשטרה הקרובה, להודיע על קרוב משפחה. אז נניח, קרוב משפחה בא ללוו, אז עוד לא כל-כך עשו את זה - אבל אפילו זה היה נגד החוק, היה צריך להודיע על כל אורח שבא, להודיע למשטרה. כל פעולה כזאת, היא בלתי-חוקית היתה, ובו-אדם יכול למצוא את עצמו בכיתה-סוהר, ולסכנו את חייו, כד שאני לא כל-כך מהר מאשים את אלה, בודאי, שהיה צריך לעשות יותר, ואני אומר את זה בגלוי, ברור, שכגוף, גם כיחידים אני לא חושב שנעשה מספיק בשביל אותם הפליטים...

ש. ברשותך, אני כו הייתי רוצה לדעת מדוע אינך נלקח ואיך הוא נלקח, באו הביתה ולקחו אותו?

ת. זה סיפור ארוך מאוד, זה באמת הסטוריה, זו הסטוריה מאוד מעניינת, זה מתועד גט בכל מיני דוקומנטים משפחתיים, זה מאוד מעניין. אני מוכן לספר את זה, אבל באמת, דודי, הרופא, היה גר בכפר כ-50 קילומטרים מהונגריה, כפר קטן, שהוא נולד שם, אביו היה רב שם, והם חיו בכפר הזה, כבר מדורות, זאת-אומרת הוא היה לפחות דור שני, ואגב, הוא היה הונגרי בכל רמ"ח אבריו, היה איש שומר מצוות, שומר דתו, היה בנו של הרב המקומי, שהלך לשבת, והיה יהודי, זאת-אומרת הונגרי בעל דת, בו דת משה, כמו שאומרים, איש נחמד מאוד, אגב הוא ואשתו והבת היחידה, כולם נספו בשואה. לא משנה. אבל זה היה ב-1943, אנחנו היינו רגילים

להופיע בכפר הזה לחגי-ישראל, ואני לא זוכר אם זה היה פסח או סוכות, אני מניח שזה היה סוכות יותר, אנחנו אהבנו שם להיות, כי היתה להם סוכה נחמדה מאוד וזה היה נוח מאוד להיות שם בסוכות, הורי ואני כילד, והדוד ואשתו, העורך-דין מבדפשט, ירדנו לשם, לכפר הקטן הזה. בכפר הקטן הזה, הז'אנדרמריה החליטה שהיהודים האלה בכפר עושים מהומות, הם אלמנט בלתי רצוי, מה פתאום מופיעים פה מהבירה יהודים, בכפר הנידח הזה של כמה אלפי תושבים, ופה פתאום מופיעים והם שונים בלבושם מהכפריים, ולא היה להם ברור, מה אנחנו פתאום מופיעים שם, כד אנחנו יכולים ברטרופסקט להרכיב מה קרה שם. על-כל פנים, האזור הזה היה לו שלטון-עצמי אנטישמי מובהק, זאת-אומרת השלטון העצמי שהיתה לו הרשות, הממונים על הז'אנדרמריה, והיתה להם הרשות החוקית באותן השנים, אלמנטים לא רצויים למשל, להכניס למחנות כאלה, DETENTION-CAMPS, מקום שללא, כמו אנסאר 2, או איד שקוראים לאותם אנשים ששם מכניסים אנשים בלי משפט, לשלטון יש זכות לא לנהל משפט, אלא לומר אני לא מוצא-חן בעיני האיש, מאיזשהו נושא, הוא חשוד בעיני, קודם-כל נשים אותם במחנה, אחר-כך נראה, אחר-כך נחקר. אז לאזור הזה היו ראשים אנטישמיים מובהקים, אגב, שאחרי-כן אחד מהם הפך להיות שר-הפנים בהמשך של התקופה הנאצית הקשה מאוד, שהוא הפך להיות... הוא גם ניתלה לאחר המלחמה. על-כל פנים הופיעו הז'אנדרמרים, ולקחו את שלושת האנשים מבוגרים, המכובדים ביותר, ולקח שלושה חודשים לשחרר אותם משם, לקחו אותם לאיזו עיירה נידחת, ששם היה CAMP כזה עם כמה אלפי אנשים, 90% יהודים...

ש. השם?

ת. נאג'קאניז'א (NAGYKANIZSA).

ש. מה הם עשו שם?

ת. כלום, הם חיו שם חיי מחנה, אי-אפשר לעשות שם שום-דבר, קבלו אוכל בבוקר, היה צריך לעמוד לארוחת-הבוקר, אחר-כך ישבו, שום-דבר לא עשו, אלפי אנשים היו שם, ופעם בחודש אפשר היה לבוא לבקר אותם; אני זוכר, שאני ואמי נסענו לבקר אותם, כמו בבית-סוהר, מחנה עצירים, או אסירים, או עצורים, אבל לא עשו שום-דבר, זה לא היה מחנה עבודה, זה היה ממש, DETENTION יש איזה מושג כזה, לא בטוח באנגלית.

ש. היו עוד צעדים...

ת. אני לא יודע איד הגענו לסיפור הזה... ובכן, הגענו לסיפור הזה, באומרי, שגם באותו השנים, שכביכול האנטישמיות היתה ממוסדת, ועם חוק מסויים באנטישמיות, עדיין זה לא היה בדיוק ככה. באותו השנים היו אפשרויות רבות מאוד, להעניש את אותו היהודי, שעשה משהו, שהיה חשוד בעיני השלטונות, יכלו בפירוש לעשות צעדים נגדם. נכון, שהנה אבי ושני הדודים, כעבור שלושה חודשים, אחרי צעדים משפטיים וכולי וכולי, שהוכיחו שהנה עברו שלושה חודשים, ושום-דבר המשטרה לא יכלה להוכיח נגדם, לכו הם חפים-מפשע, ומקומם לא שם - אכו שוחררו, שוחררו, זאת-אומרת החוק עדיין היה קיים, אבל במסגרת הזאת לא היה קל ליהודי להסתדר, וזה כמובן, זו היתה אחת הכוונות להשליט אורירה של פחד, שיפחדו. שיפחדו, בשביל זה הם עשו, הם ידעו, שכל אחד, אם תופסים אחד, מאה אחרים יודעים על זה, ויפחדו, ולא יעשו מה שהשלטונות לא רוצים שיעשה.

ש. לפני כניסת הגרמנים, היו עוד צעדים שהרגשתם נגדכם?

ת. תראי נא, קודם-כל הונגריה היתה, וזה הרבה אנשים שוכחים, הונגריה היתה המדינה הראשונה באירופה, שהנהיגה אנטישמיות ממוסדת, לגאלית, ב-1920-1921, קם שם משטר פאשיסטי, שאגב היא היתה גט המדינה הראשונה אחרי ברית-המועצות שהנהיגה משטר קומוניסטי...

ש. שלא הצליח...

ת. שלא הצליח, וכשהמסטר הזה נפל, אז בא המשטר הפאשיסטי הראשון, כך שבאותה תקופה, ב-1921, היא היתה המדינה האירופאית הראשונה שהנהיגה נומרוס-קלאוזוס, שבחורים יהודים לא יכולים היו ללכת לאוניברסיטאות, ואם לא היו עושים שום-דבר אחר, רק את הצעד הזה, זה הספיק כבר בשביל כל יהודי להרגיש את עצמו אזרח סוג ב', גמרנו, ברגע שיש חוק אחד שמפלה בין יהודי לבין אחר, אז הכל נשכח כבר. בכל בית היה בחור צעיר או בחורה, שרצו ללמוד, ואז נתקל בבעיה הזאת; אני, לאוניברסיטה לא יכול ללכת, יש נומרוס קלאוזוס, רק מספר סגור יכול ללכת, אז מה אני עושה? וכולי, כך שאין צל של ספק, שבין שתי מלחמות עולם היהודים יכלו יפה מאוד לדעת, שהם אזרחים מדרגה שניה במדינה הזאת, גם בתוך זה היו UPS AND DOWNS, בשנות ה-20 היו יותר קשות, באו שנות ה-30 שכביכול זה התרכך, ואז בא 1933-1934 עם היטלר, שזה שוב הורגש יותר, מפני שאז האנטישמיות הממוסדת, אם נגיד ככה, המפלגות הפאשיסטיות, הן קבלו מרץ ממה שמתרחש בגרמניה, אחר-כך ה'אנשלוס' באוסטריה כמובן, ואז כל המפלגות הללו קבלו מרץ, אפשר היה להרגיש ברחוב, היו הפגנות, כמו שרגיל להיות הפגנות, לרוב היו באוניברסיטאות, זה היה תמיד המקום באירופה, המקום המפורסם, שבו מתחילים את, המהומות, אז שם הרביצו, ראו סטודנט יהודי, שגם אם הוא היה בתוך הנומרוס-קלאוזוס, נתקבל לשם ללמוד, אז זו היתה אפשרות טובה מאוד להרביץ לו וכולי. היו, ברחוב אפשר היה להרגיש את האנטישמיות, במגרשי הכדורגל, או בכל אזור שבו היה המון הונגרי, אז בדרך-כלל היו ביטויים אנטישמיים, בכל מקום ציבורי, הלכת לבריכת-שחיה, אז אפשר היה להרגיש את זה. אני היום דברתי עם אחד החולים שלי על, לא רוצה פה לומר באיזה הקשר, אבל באיזו צורה ברורה, אנשים זיהו, ההונגרים, אני מדבר על הונגריה, אני

חושב שזה היה בכל אירופה אותו דבר, זיהו עלינו שאנחנו יהודים, זה מפתיע מאוד.... שאנחנו מדברים את אותה השפה, ולובשים את אותם המלבושים, ומתנהגים כאילו כמותם, מה... אבל עובדה היא, לא היה צל של ספק, שבתוך כל איזושהי התקהלות או המון או לעלות על החשמלית, שהיו בה מאה איש, מי שמאוד התעניין, ראה שהנה, זה שיושב שם, זה בחור יהודי או בחורה יהודיה, או אישה או גבר, זה כאילו היה רשום על הפנים שלנו; והיינו שונים. ואלה שהסלו את עצמם שזה לא כך - אז הייתה להם אשליה.

ש. יש לד דעות היום, באיזו מידה, אתה קצת ציינת אז, שהיית עירנני, ובאיזה מידה היו לד דעות כאלה, כבר אז?

ת. היו לי דעות ברורות מאוד, הדעות שלי לא השתנו, אני ידעתי בדיוק, עם כל העבר, כמו שאמרתי, מדורי-דורות הונגריה וכולי, לא התפתיתי לרגע אחד למחשבה של אסימילציה, וכאילו אני הונגרי מדת משה, 'יזראליט', לא, זה לא עבר, לא על הורי ולא עלי, ומכל המשפחה שאני מכיר, הזכרתי את הדוד, הרופא הזה בכפר, שהוא היה ממש יוצא-דופן בדעותיו אלו, ושוב אני מדגיש, הוא היה יהודי נהדר, דתי, וחצי דתי, זאת-אומרת לא אותודוקסי, אבל בפירוש דתי, שומר מצוות, שומר חגים, שומר חגי-ישראל וכולי, אבל הוא טען 'אני, זו דתי, אבל אני הונגרי ללא סייג', אבל הוא היה אחד מתוך משפחה עניפה מאוד, שזה לא היה אצלה.

ש. בוא נעבור ליום כניסת הגרמנים.

ת. יום כניסת הגרמנים, זה היה ברור לכל אחד, שפה שואה מתקרבת, פה כבר לא היו אשליות, פה כבר לא היה הרבה מקום לספיקות, אם כי את יכולה לשאול באותה צורה, למה באותו יום אנשים לא קמו וברחו? אז אני, יש לי דעות מאוד מאוד ברורות גם בנושא הזה, לא היה לאו לברוח, לא הייתה אפשרות לברוח, כל מי שהיום טוען, למה לא קמתם וברחתם? פשוט העניין

הזה לא היה ניתן, זה היה ניתן לבודדים בלבד, ולמסות, זה לא היה בא בחשבון. ואני יכול להגיד, מאה דברים, הרי הם היו חכמים, הם ידעו, באותו יום, ב-19 במרץ, אחר-הצהריים, אסרו על יהודים לנסוע ברכבות, אלא אם כן, רשיונות, אי-אפשר היה להתקרב לתחנת-רכבת, ליהודי וכולי. מאותו היום, מאותו השבוע, היו מגבלות תמורות מאוד, ואם אני אומר שזיהו את היהודי, ועוד פעם, אנחנו שוכחים את זה, זיהו את היהודים, היה כתוב להם על קצה-האף שהוא יהודי, לאן הוא יכול היה לברוח? מסביבנו, לאיזו ארץ יכול היה לברוח? הונגריה היתה, מסביבה כל הארצות היו גם-כן תחת הכיבוש הגרמני, לאן אפשר היה? לצאת מההנחה שברומניה זה יהיה אולי יותר טוב, הרי אנחנו יודעים את האשליה האלו, היו, יהדות סלובקיה ברחו, לפני כמה זקות דברנו על זה, להונגריה שנתיים קודם לכן, כעת, באותה שנה, באותם החודשים כביכול, בסלובקיה היה המצב יותר טוב, אז כביכול היתה איזו בריחה קטנטנה מינימלית לסלובקיה, מפני ש... אבל כל אחד ידע, מה שהיום נכון, הוא בעוד חודש יכול להיות לא נכון. אני יודע, אנשים ששלחו את הילדים שלהם לסלובקיה, למשל, הורים, קרובי-משפחה שלי, שהוא עד היום הזה חי בתל-אביב, היא נפטרה לפני שנה, היו להם שתי ילדות קטנות נהדרות, בנות 10 ו-12, שמו אותו על הרכבת עם איזו אישה, נדמה לי גויה, שיסעו לסלובקיה, הילדים נתפסו, נהרגו בשואה, ההורים נשארו בחיים. אני חושב, שאחת הטרגדיות החמורות ביותר בשואה, כשהורים נשארו והילדים נספו. האנשים האלה עלו ארצה, חיו פה, היא נפטרה לפני שנה-שנתיים, הוא עדיין חי. והם יכולים לשאול את עצמם, אם לא היינו שולחים את הילדים שלנו, אז לסלובקיה, אז הנה, אולי היו נשארים בחיים; אז הדברים האלה, קל מאוד היום לדבר, על התקוממות עם נשק והכל, זה בכלל נושא, שבאמת, חוסר אחריות הגדול ביותר לדבר על כל

העניינים האלה...

- ש. אני חושבת שהיום הגישה היא קצת שונה מאשר הגישה שהיתה בשנות ה-50 בעניין הזה.
- ת. טוב, אולי לא מדברים על זה, אבל עדיין יש אנשים שחושבים, ואני חושב שפה פשוט, כל מי שלא היה שם, ומעיז לפתוח את הפה שלו, זה פשע וזה חוסר אחריות בכלל, מפני שזה חוסר הבנה... זה חוסר הבנה של המצב, זה לא יתכן, זה אבסורד היה, זה לא היה ניתן בכלל לחשוב על הדבר הזה. טוב, לא נפתח את הנושא הזה, כי נושא כאוב מאוד, ושוב, יש לי דעות מאוד מאוד מגובשות בקשר לזה.
- ש. רציתי לדעת מה חל... מה היו השינויים באו-החיים שלכם? עברתם דירה?
- ת. טוב, תראי, שוב אני אומר, זו הסטוריה של השואה, על העיר בודפשט, ואני לא חושב שאני אחדש לך, מי שמכיר את הנושא הזה...
- ש. מה שקרה לך ולמשפחתך.
- ת. כן, הנה, אז אני מספר, אי-אפשר, איך אומרים, זו הסטוריה. אי-אפשר להפריד את זה מההסטוריה. הם היו חכמים, הם היו מנוסים, היה להם כבר נסיון מארצות רבות, ומליונים של יהודים שעשו איתם, היה להם, הופיעו ב-19 במרץ עם תוכנית עבודה, עם תוכנית פעולה, איך צריך לעשות את זה, כמו אדם מנוסה שבא, הוא יודע מה צריך לעשות, ידעו את מלאכתם, אם זה היה הימלר, אם זה היה מישהו אחר, אני לא בדיוק יודע את השמות, אבל ברור שהם ידעו, ונגד זה, כמו שהם ידעו, שצריך לאסור עליהם לנסוע ברכבות, אסור להתקרב לתחנות הרכבת; יהודי, לא יכול לשנות את מקום מגוריו, הוא לא יכול לעבור מפה לשם; באותו רגע, היהדות שותקה, פשוט מאוד הקפואו את המצב כמו שהוא, כל אחד נשאר במקומו. השלב הבא, היה הריכוז, מה שנקרא הריכוז הגיאוגרפי, או

הטריטוריאלי של היהודים. כשפה התחילו לרכז אותם למקום אחד, בכפרים לגטאות ולערים בגטאות, בעיר בודפשט, איזשהו חלק של ההסטוריה, בשלב זה הם לא רכזו את היהודים בגטאות, ואני חושב שזו עובדה הסטורית, אני לא מעיז לומר, אני לא יודע אם יש דוקומנטים על זה, על דיונים שהיו או לא היו, האם זה באמת, אבל השמועה היתה שמפחדים לרכז את היהודים בגטאות, מפני שפחדו שיהיו הפצצות על העיר, איפה שאין יהודים. אני לא יודע, באיזו מידה את מכירה את ההסטוריה הזאת, אם את נתקלת כבר בנקודה הזאת?

ש. לא שמעתי.

ת. לא שמעת? אז כדאי לד לברר את זה. כדאי לד לברר את זה, אם מצאו לזה באמת בדיונים רשמיים של ממשלת הונגריה דאז, האם זה באמת היה ככה, והחליטו נגד זה, זה מאוד הגיוני, מפני שמה שהם עשו, הם החליטו לרכז את היהודים בבתי יהודים, גטאות שמפוזרים בכל העיר, לקחו בתים, שבהם היה רוב יהודי, ואלה שמו את המגן-דוד הצהוב, וזה נקרא היה בית יהודי.

ש. אתם עברתם למקום כזה?

ת. לא, אז התברר, שאנחנו גרנו בית, שכל עוד שלא באה התקופה הזו, לא ידענו שכמעט כולם יהודים. פתאום, בתקופה הזו, התברר שכולם יהודים.

ש. אז לא הצטרכתם לעבור?

ת. לא, כמו שאני מספר לד, כולם יהודים, כל הבית, התברר שגרים יהודים; למרות, שזה באחד מהרחובות הראשיים והמפוארים והדי יוקרתיים של העיר, והרבה משפחות שם שתקו, כל עוד לא היה צריך להודות שהם יהודים, הם כמובן שתקו, והיו מתבוללים וכולי, וגם לא כל-כך הכרנו

יהודים, הם כמובן שתקו, והיו מתבוללים וכולי, בקושי, גם לא כל-כך הכרנו אותם, אבל ביום, שבו יצא החוק הזה, שאיפה שיש רוב יהודי, אז התברר, שאף-אחד לא יוצא, אף-אחד לא נכנס - כל אחד נשאר במקומו, מפני שזה פשוט, כולם יהודים. אז הבית הזה הפך להיות לבית יהודי, עם כל מיני מגבלות, שאפשר לצאת מהבית הזה רק בשעות מסוימות, לכל בית היה גם, אין בעברית המושג הזה JANITOR...

ש. השומר, החצרו.

ת. זה לא שוער, זה לא חצרו, זה איזשהו מושג אירופאי, שבעברית לא מצאו עוד את התרגום שלא, בכל-אופו, זה תמיד היה גוי, זה ברור היה, לא היה חצרו יהודי. והאנשים האלה הפכו, בדרך-כלל, אנשי השלטון, שהם פקחו עין על המתרש, שלא יצא אף-אחד לא בשעות הנכונות, ואם הוא יוצא, כמובן, באותו שלב כבר היה צריך לצאת עם הטלאי-הצהוב, מגן-דוד הצהוב, כך שהיה להם פיקוח מושלם על כל מה שהתרחש. אי-אפשר היה להתאגד, אי-אפשר היה לקיים אסיפה או לעשות איזושהי פעולה יותר משותפת, מפני שהכל הם ראו מבפנים, מה שמתרחש שם. כך עברו כמה חודשים בבודפשט העיר.

ש. מה אתה עשית בכל התקופה הזאת?

ת. כלום, זאז-אומרת בתי הספר היהודים נסגרו, באותו היום נסגרו, כל המוסדות היהודים, אפס; בתי-הספר פוזרו, התלמידים היהודים הפסיקו ללכת לבתי-ספר, שיתוק, להשאר בבית, גם-כן אחד האמצעים, ילד יהודי לא יכול בשמונה בבוקר לצאת מהבית ולחזור בשתיים אחר-הצהריים, מה זאת-אומרת? שהוא ישב בבית. מגיל 18, באותו שלב כבר כל הגברים מגיל 18, היו במחנות העבודה, זאת-אומרת כל הבעיה היתה עם אלה מתחת לגיל 18, המבוגרים יותר, גברים בגילים בין 18 ל-45, היו כבר במחנות-

העבודה, אז לרוב הבתים האלה כבר היו מאוכלסיים מראש עם נשים, עם ילדים, אז איזה כוח זה היה, מה הם יכלו כבר לעשות? וכל אחד ידע, שזו איזו תקופה, באותה התקופה כבר התחילו להגיע השמועות שמערי השדה, מהכפרים כבר התחילו לקחת את היהודים, לא? שוב היו אותו השמועות: מחנה-עבודה, הם עובדים, הרי זה ברור, הגרמנים צריכים עובדים, הרי הם לא יהיו משוגעים, כוחות העבודה בשיא המלחמה, שהם צריכים כוחות עבודה לבזבז, ולהרוג יהודים במקום להעביד אותם? בטח לוקחים אותם לגרמניה, עובדים שם בבתי-חרושת, מעבידים אותם; זאת-אומרת עדיין השמועות האלה היו חזקות, כל אחד רצה להאמין במה שיותר נוח לו להאמין, אלה שלא האמינו וידעו מה שמתרחש ומה שקרה בערי-השדה ובערים האחרות - יקרה גם בבודפשט עצמה. ברחו פה ושם, אבל שוב אני מדגיש, לאן ברחו? האפשרויות היו כל-כך מוגבלות, מי שלא היה נראה כל-כך יהודי, והיה איש צעיר, היה לי איזה בו-דוד, שהיה בו עשרים וכמה, אז הוא כאילו מצא לעצמו איזשהם ניירות והתחיל להסתובב בתור לא יהודי, יכול היה לעשות, בחור צעיר בלי משפחה, אבל לאן היו יכולים ללכת הורים עם ילדים, איפה הם יסתתרו? איפה הם יגיעו? איזה מנגנון פה אפשר לעשות למשפחות? עדיין 90% של האוכלוסיה היו משפחות, משפחה לא יכולה היתה לקום, ולהכריז על עצמה, ממחר בבוקר אנחנו גויים, אז נניח שאחד מהם, יש לו איזשהו נייר של גוי, אבל כל הקונסטלציה הזאת היתה, שמשפחה כזאת לא יכלה, מאיפה אנחנו צצנו פה? איפה עברנו? נניח שלא רוצים לגור בבית היהודי, הם לא יכלו להכנס לבית אחר ולומר 'רגע אחד, אנחנו גויים', 'מאיפה נפלתם? מהירח נפלתם?', לא היה לוקח חצי שעה, שכבר היו מגלים שזה יהודי, ואז הוא רק היה מסכו, שהיה גורלו יותר מר, ממה שהוא יכול היה לחשוב אם הוא היה 'ילד טוב' ויושב בשקט.

ש. מה אבא עשה?

ת. אבי גם-כן, העסק שלו נסגר מיד, אוטומטית, ולמעשה, ישבנו בבית, הוא היה אז כבר מעל גיל 45, לכן, הוא לא נלקח למחנות עבודה, אני הייתי מתחת לגיל 18, לכן, אני לא נלקחתי, אז היחידה המשפחתית הזאת ישבה בבית, וחיכתה לגורלה.

ש. ממה התקיימתם?

ת. היו בעיות ממה להתקיים, זאת-אומרת אנשים, שהיה להם קצת כסף, וקצת למשפחה ממוצעת היה קצת, אז הוא יכול היה עדיין לגשת לבנק ולהוציא את מה ש... , אם כי נדמה לי, שגם הקפואו את חשבונות הבנקים, אפשר היה להוציא רק כמויות קטנות של כסף, אני בטוח שהיו הנחיות כאלה, אבל אני, לפחות במשפחה שלי, אני לא זוכר שלא היה כסף לקנות באותו השעתיים שהיה אפשר לצאת מהבית, אותו הכסף, שהיה צריך בשביל הקניה, הוא היה נמצא...

ש. על המועצה היהודית, שמעתם משהו?

ת. פה אנחנו מגיעים... אני מוכו...

ש. לא בראיה של היום.

ת. לא בראיה של היום. אני מדבר על הראיה של אז, תראי נא, שוב הנסיון

של הגרמנים, פה היה מכריע, ואני יודע את הפולמוס שקיים היום, לגבי

הוועד היהודי, איד שקראו לזה, או מועצת היהודים, הוועד היהודי, האם

הם תפסו אז עשרה אנשים ואמרו 'אתם הוועד של היהודים', האם אותם

עשרה אנשים היו צריכים להגיד 'לא, אנחנו לא וועד, תעזוב אותנו

לנפשנו?' האם לא ברור, שהיו נמצאים עשרה אחרים? ואם גם העשרה

האחרים היו אומרים לא, מה היה אז קורה? אין לי צל של ספק, שהיה

קורה אותו הדבר בדיוק, אותו הדבר בדיוק, זו דעתי, זו עמדתי, אני

חושב שאותם האנשים שהיו מוכנים להיות בוועד, ב-994 הייתי אומר, הם

לא עשו את זה מתוך כוונות רעות, על פרשת קסטנר (KASTNER), יש לי דעות מאוד מגובשות, אבל זה גם-כן לא בשביל הראיון הזה, מעולם לא פורסמו, חוץ מאשר לחברים, אני מכיר היטב את הפרשה מיד ראשונה, לא משניה, לא משלישית, יש לי דעות מאוד מאוד מגובשות.

ש. אתה יכול להגיד אותו בקצרה, אני יודעת שכל סיפור שלך, זה יכול להיות לראיון שלם, אם הזכרת, אני בהחלט הייתי רוצה לשמוע.

ת. עכשיו על קסטנר?

ש. קצת...

ת. אני חושב שקסטנר היה גיבור, שהציל יהודים, תוך סיכון עצמי...

ש. מתי ידעת עליו?

ת. אני ידעתי עליו באותם החודשים שהוא פעל, אני יודע בדיוק איפה הוא פעל, היכו הוא פעל, ואבי, את שאלת מה עשינו, אז התחילה ההתרוצצות, אמרתי, אנחנו מגיעים לנושא הזה, התחילה גם התרוצצות מסוימת באותן השעות שש אפשר היה לצאת מהבית, אנשים רצו בדרך-כלל לאזור איפה שהוועד היהודי, הקהילה היהודית היתה, לשמוע חדשות, לשמוע משהו, איזושהי הודעה וכולי; ואז גם ולנברג עוד מעט יכנס פה לשיתה שלנו, אני מקוה, אבל אם דברנו על קסטנר, אז הוא ידע שמתארגנת קבוצה, שקסטנר, אני זוכר את השם, שהוא מארגן, שהוא נשא ונתן עם הגסטאפו, שיוצאים, קבוצה מסוימת, כשהם ישלמו כסף, וצריך לעלות על הושימה שלהם, בשביל זה צריך לשם, בשביל זה צריך לתת להם תכשיטים, ומה לא; והיה ברור, שהרכבת הזו שתצא, היא נכנסת לתוך הנעלם הגדול, הנעלם האדיר. אני עמדוני ליד הרכבת שיצאה מתחנת-הרכבת, אני עומד כמו היום, אני עומד ליד הרכבת, אני רואה את הגלגלים מתחילים לנוע, כי היו לנו קרובים רחוקים על הרכבת, אני לא זוכר בדיוק מה עשיתי שם, אני זוכר שאז כבר להגיע לתחנת-הרכבת היה קשור בסיכון, אני לא מעיז לומר מה

עשיתי שם, אני פשוט לא זוכר, למה, אבל אני זוכר, שאני עומד על-יד הרכבת, כשהיא מתחילה לנסוע, לא זוכר, נדמה לי שלקחנו מזון לאלה שעלו על הרכבת, הקרובים האלה, נדמה לי, אבל לא זוכר, אני זוכר את הגלגלים מתחילים לנוע, ויש בלב ההרגשה הזו, ולכולם, זה היה ברור, הם נכנסים מפה לתוד גרמניה, אין חוכמות, מי יודע איפה תעצר הרכבת, בכלל יכול להיות שכבר לא בכלל, יעבירו את זה מתחנת-הרכבת, וכבר יגיעו למחנות-השמדה ולמחנות-המוות וכולי, היה ברור, שמי שעולה על הרכבת, לקח על עצמו סיכון גדול מאוד. וזה לא ככה, היום קל להיות חכמים, הם הגיעו לשוויצריה; הכל, אני, הנה אני עדיין בבודפשט, נמצא פה, הם כבר על הרכבת, הם כבר בטרנספורט. כך, שאנשים סכנו את עצמם, לפי דעתי, קסטנר סיכו את עצמו, קסטנר, לעולם, כשהוא נכנס ל- HEAD QUARTER של הגסטאפו, הוא לא היה בטוח שהוא יוצא גם, לעולם, הוא אף-פעם לא נכנס ככה, שהוא בטוח שהוא גם יוצא. ועל מילה אחת, או אינני יודע, על פעולה כזו או אחרת, הוא ימצא את עצמו עם כדור בראש, במקום או להיות נשלח למחנות ההשמדה וכולי, לדעתי, הוא עשה, גם אם הוא במסגרת הזו הציל קרובי משפחה שלו, ואנשים שקרובים אליו, אני חושב שזה אי-אפשר לקחת ממנו, שהציל בנוסף עוד מאות, אני לא זוכר את המספר הכולל של האנשים שהוא הציל אותם, ובהקרה עצמית אישית, בגבורה אישית, זו דעתי וזו עמדתי. אני לא זז מזה, מאותו השנים. גרינוולד, שהתחיל את הפרשה, היה קרוב משפחה רחוק שלי, אותו גרינוולד הזקן, שאני זוכר אותו פה מרחובות ירושלים, הסתובב והיה קרוב משפחה, וממנו יצאה כל הפרשה, שהוא היה אדם מופרע לפי הערכתי, למרות שהוא היה קרוב משפחה שלי, בפירוש, וקסטנר לא, אבל לפי דעתי, קסטנר צריך להיות בין גדולי האומה, שהציל אלף נפשות, או אלף ומאה, 28 או כמה שהם היו על הרכבת הזאת, נצלו על-ידי פעולתו של קסטנר,

ולא רק פעולתו, פעולה, שבה הוא סיכו את עצמו. אם אנחנו, יש לנו שדרה לחסידי-אומות העולם שהצילו יהודי אחד, אין שום סיבה שלקסטנר לא יהיה שם עץ. זו דעתי. על-כל פנים, שאלת מה עושים, אז התרוצצו שם, ואז במסגרת הזו, היו מחשבות כאלו וכאלו, בשלב אחר למעשה, אני יכול לספר לך סיפור בתוך סיפור, קטן, אם כי זה קרה 4-5 חודשים יותר מאוחר, אבל זה אופייני כל-כך למה שהתרחש, שאני אקדים אותו, זה היה כבר באוקטובר - נובמבר, כמדומני, כשהיה גל שני, גל גואה אחר נוסף של כל ההתרחשויות, באמצע היתה איזו רגיעה. ואז פתאום, באה השמועה, שאלה שימירו את דתם, למשל, זה היה גל כזה, שמועה שכל אלה, שהיום מוכן להמיר את דתו, הנה יש עכשיו אווירה כזאת, מי שמוכו ללכת לזה, הוא יינצל או משהו; ואז אני זוכר, את שמעת על אבי ועל האוונג'רים במשפחה הזו, אני הייתי אז בן 15-16, בחור מאוד... ואבי, ואני זוכר את השיחה שלנו 'אז מה...', היתה החלטה שלו ושלי ביחד, שאם מדובר בזה, לקנות נייר שבו כתוב שהנה אלה הם גויים, בבקשה, בכסף אפשר לקנות נייר כזה, אם המצב הזה דורש, אם הפעולה הזאת דורשת להכנס לכנסיה, זאת-אומרת פעולה אקטיבית, לא קניית נייר, אלא פעולה אקטיבית, אנחנו לא מעוניינים, ולעולם לא נעשה את זה. אז זו היתה כו החלטה... זה רק כדוגמה אני אומר לך, במה היהודים בילו את זמנם, בילו את זמנם עם הדברים הללו. תוד כדי זה, היו פשיטות על הבתים, ופתאום החליטו שבבית הזה, בלילה ראו איזה אור, שהם בטח עשו סימנים למטוסים האמריקאים, שיבואו להפציץ, אז לקחו את תושבי הבתים, והעלו אותם לטרנספורטים וכולי, כך שמעמם לא היה.

ש. זה כבר קרה אחרי ...

ת. אנחנו מדברים על מאי-יוני...

ש. לפני...

הוועד היהודי, הגברים שכבר לא נמצאים, הרדיפה אחרי הפליטים, ... אלה הבלתי-לגאליים, שזה היה ברור, למשל, אבל בלתי לגאלי, היה גם איש כפר, פתאום מצא את עצמו בבודפשט, יכלו לתפוס אותו 'אתה מדברצו, מה אתה עושה פה?', 'אתה יהודי? ברחת מדברצו? ...', ואותם החודסים, אותם השבועות, באה פרשת ולנברג. שהתחילה שמועה, וזה הכל היה שמועה, מפני שזה אי-אפשר היה להודיע, לא ברדיו, לא בעיתונות כמובו, את יכולה לשאול, איד השמועה עברה מאחד לשני? זה אי-אפשר לדעת. שאנשים, שיש להם קשר עם שבדיה, והנקודה הזו לא הודגשה עדיין, שזה התחיל, לא שזה כל-כך מעניין, אני מיד אסביר לך שזה לא מעניין כל-כך, אבל לא כל-כך נאמר, שיש להם, איזשהו קשר עם שבדיה, הם יכולים כאילו לקבל חסות משגרירות שבדיה. זו היתה השמועה, ואז, אני זוכר, שאני נזכר באיזה בו-דוד של בו-דוד שהגיע לשבדיה לפני 30 שנה, השגנו, אני זוכר, היה צריך להשיג את הכתובת, ואני זוכר את הגלויה, שאבי כתב, ומה עושה אלוהים? כעבור שבועיים-שלושה מגיעה בחזרה גלויה משבדיה, והגלויה הזו, היתה למעשה, כרטיס הכניסה בהתחלה, כביכול לגשת לשגרירות השבדים ולומר 'בבקשה, לנו יש קשר עם שבדיה, אנחנו מעוניינים בשוצפאס שלכם' דרכו המגו הזה. אני יודע, שבהמשך הם התעלמו מזה, זאת-אומרת אנשים שהגיעו לשגרירות וביקשו את אותו הדבר, לא דרשו מהם, אבל הדבר הזה היה מעין הצעד ההתחלתי, אולי הם בעצמם עוד לא ידעו, הם עצמם לפני הגרמנים, מול ההונגרים הם רצו להראות שהנה אנחנו נותנים את זה, רק לאלה שיש להם קרובי משפחה או קשרים משבדיה, ולכן הם נחשבים. אני לא אחראי על מכמה מהאנשים זה נדרש, ומכמה לא, לדעתי, להערכתי, זה כעבור זמן קצר מאוד, בטלו את הדרישה הזאת, ולמעשה, אני לא יודע, היסטוריונים, אולי את יודעת, אולי

אחרים יודעים, מה נדרש, כמה אנשים פנו לשגרירות טנדיה, ואמרו להם - לא. איו לי מושג. אני יודע, שכל בני משפחתי, אחד אחרי השני, ודודים, כשהתברר שלנו הגיעה הגלויה הזו, ולכן, אנחנו ראויים לדבר הזה, אז הדודה והדוד, הפכו להיות ELIGIBLE דרכנו, מפני שאם אנחנו כן, אז ברור שגם הם, זאת-אומרת הם הפכו להיות ליבראליים, ברור, אבל האם היו כאלה שהלכו לשם, ואמרו להם 'לא, לא, אתה לא', אני לא חושב שהיה כזה, אני לא מאמין, אבל כפרט היסטורי אני מוכן להוסיף לד את זה, שלא כל-כך מזכירים, שכאילו בהתחלה דרשו את הנקודה הקטנה הזו, שגלויה משבדיה הספיקה להוכיח את הקשר שלך איתם. ובכן, על-כל פנים, השגרירות השבדית הפכה להיות מקום, מוקד כזה לפעילות, והרבה אנשים שם הצטופפו, אני מעולם לא הייתי שם, אבי טיפל בכל הנושא הזה, ואני זוכר כל מיני קוריוזים, שהם דרשו שצריך לעשות צילום, שהצילום צריך להיות בדיוק בגודל מסויים, ורק צלם אחד בעיר יכול היה לעשות, או שניים, היו כל מיני קוריוזים קטנים, אבל צריך היה לגשת, ובכלל כל טיול בהעיר, זה היה די מסוכן. על-כל פנים, כעבור, אינני יודע כמה שבועות, זה לקח שניים-שלושה שבועות, אנחנו זכינו בשוצפאס השבדי הזה, שהוא באותו שלב, קשה היה לדעת באפריל-מאי, כשהעניין הזה קרה, קשה היה לדעת האם זה יהיה בעל-ערך כלשהו או שאין לזה שום-ערך, אנחנו לא ידענו את זה. איש לא ידע, גם השבדים, אני בטוח שולנברג בעצמו, לא היה לו מושג, לאו יוביל כל הקמפיון הזה, לאו יוביל, הוא לא יכול היה לדעת.

ש. כבר אז הוזכר השם שלו?

ת. אני זוכר את השם הזה, בפירוש מאותה תקופה, שאבי הלד לשגרירות, השם הזה צריך להגיע לולנברג, וולנברג הוא נותן, או ולנברג חותם, אני בפירוש זוכר את השם הזה מאז. זאת-אומרת, אני זה... אני מדבר מאז,

כעבור כמה חודשים, זה עוד יותר, אנחנו עוד מעט נגיע לחלק הזה.

ש. מה היה כתוב בשוצפאס?

ת. אני זוכר את הרגע, כשזרקתי אותו אחרי המלחמה. אני אמרתי, אני לא רוצה לראות את זה, אני לא צריך את זה, וכולי. וקרעתי אותו ב-1945, 'איש זה', אני בטוח שיש באיזשהו מקום אקסמפלר אחד כזה, הטקסט היה קצר מאוד, 'איש זה', אני לא בטוח שהוא כתוב היה 'מועמד להגר לשבדיה', כמדומני, 'ולכו, עומד בחסות השגרירות השבדית'. נדמה שאלה היו המשפטים בהונגריה ובגרמניה, נדמה לי.

ש. כל אחד קבל או שזה היה קולקטיבי?

ת. לא, זה היה אישי, עם התצלום של עצמו. וזה היה באפריל-מאי. עכשיו, בתקופה הזאת, אני לא מעיז לומר, אם אנשים ניצלו בתקופה הזאת הודות לשוצפאס השבדי הזה, אחרים יוכלו להעיד כן או לא, אני כאילו שמעתי שהיו אנשים, שהוציאו דברים כאלה, ליהודים שכבר היו בגטאות, לערי-השדה, הצליחו להכניס להם ולהוציא אותם משם, אבל אם זה נכון, אלה היו בודדים, ואני גם לא מעיז לומר, שאכו השלטונות, שאז ריכזו אותם, היו אחראים לריכוזם, נתנו לצאת לאלה, ואז לעלות לבודפשט כאילו, אני לא מעיז לומר, יש לי בתודעה שלי, שהיו מקרים כאלה. אותו שלב, ליהדות בודפשט שזה למעשה שתשעים וכמה אחוז מהיהודים שקבלו, שהשתייכו לבודפשט, לא היה לזה משמעות. כעבור כמה חודשים, היתה תפנית במצב הפוליטי הכללי, שבה היתה איזו, השלטונות כאילו החליטו, וזה כביכול קשור היה בלחצים פוליטיים על ה-GOVERNOR, על המושל, הורטי, כביכול אישית, שפתאום תפס יוזמה, והתחיל להראות סימנים שהוא שולט במצב, ואז החליפו את הממשלה, ואז היה איזה חודש או שישה שבועות, אולי חודשיים, זה היה בערך אוגוסט-ספטמבר, עד ה-15 באוקטובר המפורסם, שבו השוצפאס הזה, כן קבל, אם כי באותה תקופה,

יהדות בודפשט, הם הרגישו שיש הקפאת המצב, שלכל אחד היה ברור, שזה יכול להשתנות לרעה כל רגע, והיתה תקופה, שהרומנים יצאו, ביוזמת מלך רומניה, וזו היתה למעשה, הדוגמה של הורטי, שהוא הרגיש שהוא יכול לעשות את אותו התרגיל, לשמר את מעמדו, או כמו שמלך רומניה עבר לצד הרוסים, והצליח להעביר את כל מדינתו, ונשאר מלך, לנרות כל מה שהיה שם, אז ה-GOVERNOR, הוא הרגיש, שאם הוא יעשה צעד כזה, הרי הוא יכול להציל את עצמו ולהשאר GOVERNOR, ולהשאר בשלטון, כשכל העם והצבא שלו, יעברו לצד הרוסים. הוא תכנן את זה, כאיזו מידה, היום ברור שבצורה בלתי מוצלחת ביותר, בחודשים האלה כניכול, עצרו את הגירוש של היהודים, ולמעשה, כמעט שקסטנר, נחזור לרגע אחד לקסטנר, קסטנר התחיל ללכת כבר, המשלוח של קסטנר, כשהתקופה הזאת כבר התקרבה. והורי, למשל, וזה עוד אני צריך להשלים, כביכול, היתה להם תקווה, שאנחנו במשלוח הבא, אולי אנחנו נזכה לעלות. אני לא יודע למה, זאת-אומרת, זכור לי, ושוב אני אומר, אני לא אומר את זה לרעתו של קסטנר, שאבי לקח כל מיני תכשיטים. תכשיטי-זהב, שהיה צריך למסור, והוא אכן מסר אותם, זו נקודה, שכביכול, לרעת קסטנר מזכירים אותו, שהוא לקח, מי יודע מה קרה לזה וכולי, ואני מזכיר את זה לגמרי לא לרעתו, מפני שזה היה ברור, אף-אחד לא התחשב בזה וזה לא... אבל השני הזה, שוב אני אומר, אני לא מעיז לומר, זה הסטוריה היום למה השני לא יצא לפועל - הוא לא יצא בפועל, כי פשוט יהדות בודפשט הרגישה, שפה יש שינוי לטובה. המצב הוקפא, לא לקחו יהודים. פה, בשלב זה, אפילו היה שלב שבו נתנו חופש-פעולה בעיר, לאלה שהיה להם השוצפאס השבדי, זאת-אומרת הוא קבל פעם ראשונה, איזושהי הכרה, ואני זוכר את עצמי הולך בגאווה לבריכת-שחיה, שלדוגמה אי-אפשר היה ללכת, מפני שהשוצפאס הזה

איפשר תנועה חופשית בעיר, ואנשים שזה לא היה להם, עדיין.... אני לא זוכר, אם אפשר היה גם בשלב מסויים ללכת, אני לא מעיז לומר, בלי הטלאי-הצהוב. אבל יכול להיות שעם הטלאי-הצהוב, אבל תנועה חופשית, ברור לי, שאני רואה את עצמי מופיע בבריכת-השחיה של העיר, בריכה נהדרת שהיתה שם, ואני פתאום שוחה שם, והבסיס של זה היה השוצפאס. נדמה לי שזה היה בערד בספטמבר, זאת-אומרת בספטמבר זה קבל משמעות. א: בא ה-15 באוקטובר המפורסם. שבו היתה כביכול המכה השניה, שבה הגרמנים עשו סוף, באותו יום בבוקר ה-GOVERNOR נתן הכרזה לעם, שמהיום והלאה אנחנו עם הרוסים, בדיוק לפי הדוגמה של הרומנים, אבל לזה לא היה שום כיסוי, מפני שהגרמנים החזיקו חזק את העניין, והצבא ההונגרי, לא עלה בדעתו להפוך את עורו, ולהצטרף אליו, זאת-אומרת הוא נתן הכרזה וכעבור כמה שעות כבר עצרו אותו הגסטאפו וכולי, והקימו את המטטר הנאצי הקיצוני, עוד יותר. ופה בא השלב השני, שבו למעשה, פתאום השוצפאסים האלה קבלו את משמעותם האמיתית.

ש. רציתי לשאול, חשבתם להשיג שוצפאסים מעוד גורמים, או שהסתפקתם?
 ת. באותם השבועות, הרי זה שוב חלק של ההסטוריה, שגרירויות אחרות קבלו מרץ, ושוב זה כבר בחודשים שבהם היתה ההפשרה, נגיד ככה, באותם שני החודשים, יולי-אוגוסט, נקרא לזה, אולי ספטמבר, יולי-אוגוסט-ספטמבר, אז הספרדים הוציאו איזה קומץ, מספר קטן מאוד של שוצפאסים, לפי אותה המתכונת, הואתיקו הוציא, גם-כן חלק של ההסטוריה, היו שוצפאסים, שהוציא השגריר של הואתיקו בבודפשט, הצלב-האדום התחיל להוציא דברים דומים, והשווייצרים, שזו פרשה גדולה מאוד; לנו היה גם שוצפאס שווייצרי, מפני שבאותה תקופה, אנחנו גרנו קרוב מאוד לאותו רחוב מפורסם, רחוב ואדאס (VADASZ UTCA), אם זה אומר לו משהו, זה גם-כן נכנס להסטוריה של יהדות הונגריה לפחות, אם לא כל היהדות, שבו

התרכזו אנשים, שלמעשה, ברחו והחליטו להתחבא בתוך הכנייני עצמו, מסיבות מיוחדות, ושוב פה לא המקום, אני גם לא מכיר כל-כד, אבל התנועות הציונות, כאילו היה שם ריכוז יותר גדול של אלה שהיו יותר ציונים, ואנחנו גרנו שם, אפשר לקרוא לזה באותו בלוק, אם אני זוכר נכון, בצד שני של הבלוקים, שם היו בלוקים די גדולים, בלוקים זה מושג אמריקאי, אז אנחנו גרנו לא רחוק, ממש קרוב מאוד, 50 מטרים. אנחנו גרנו ברחוב הראשי, וואדאס אוטצה זה היה הרחוב המקביל השני.

ש. מה שם הרחוב שלכם?

ת. זה היה אז רחוב וילמוש קוזר (VILMOS CSABAZAR UT). מה מעורר בך צחוק? מילא אני צוחק, אני בוכה, מאיפה את? מאיזה מקום השורשים שלך?.... על כל פנים, אחד הסיפורים האישיים שלי פה, שבגל הקשה הזה, הורי, אולי ביוזמתי, אולי ברצון, היה ברור ששם אנשים מסתתרים, בגופם, זאת-אומרת זה לא רק השוצפאס השבדי, אלא שם, מי שמצליח להכנס לשם, מי שעוד... היתה השגרירות השוויצרית וכולי, ואז אנחנו החלטנו שאני אכנס לשם. אני, ללא הורי, ואנסה להשאר שם, אנשים שם התגנבו, ופתאום שם היה מרתף, שם היתה קומה, ופתאום, הוא לא יוצא, אי-אפשר להכריח אותו לצאת, את אף-אחד לא זרקו, אז שם היו כבר מאות אנשים, אני לא יודע אולי כמה אלפים, אז סכמנו שאני גם אכנס לשם, ואכו, הייתי שם, אני לא זוכר אם יום-יומיים-שלושה, ואז פתאום היה בכיס שלי השוצפאס השוויצרי אבל גם השבדי, ואז היה ברור, שהשוצפאס השבדי קצת יותר חזק, ואז הוחלט לפזר את השוצפאס השוויצרים בעיר, אלפים, כמה שיש ניקח אותם, נכנס לבתים ונחלק לאנשים, שהוא ירשום את שמו, אז אני התנדבתי עם כמה צעירים, היו יותר אולי, ברור שזו היתה מצידו טעות, אני אמרתי 'תראו נא, לי יש השוצפאס השבדי, לכן אני יותר מוגן מאשר אחרים, אני מעיז לצאת, תתנו לי ערימה כזאת, אני הילד איתם,

קדימה'. אני יצאתי אז מהבית, לאחר שביליתי שם כמה ימים, אני לא זוכר בדיוק, ועשיתי בערך 50 מטר מהשער, וכעבור 50 מטר, אנשי הגסטאפו כבר עמדו שם, וידעו טוב מאוד 'חביבי, בוא, בוא, בוא', ואספו את כל אותם אנשים שיצאו מן הבית, ותפסו אותי עם ערימה של שוצפאסים, ופה זה היה ברור שיותר חמור לא יכול להיות, ואז לקחו אותי דווקא למשטרה בואדאס אוטצה, ממול היתה גם משטרה, המשטרה המקומית, אבל זה כבר היה בשליטה של הנאצים והגרמנים וכולי, והייתי שם עם כמה אנשים, שגם-כן בשליחויות כאלה יצאו מהבניין, לא היה אכפת להם אנשים שהסתובבו סביב הבניין, אבל אלה, שראו אותם שהיו בפנים, ויצאו, ידעו שזה משהו, אז תפסו אותי - באותו לילה נתנו לי ללכת מהמשטרה, ואני עד היום הזה, כבר אין את מי לשאול למה...

ש. לא שאלו, לא אמרו כלום?

ת. לא שאלו, לא חקרו, אמרו 'אתה הולד', אני חושב שהורי ידעו שאני שם נתקעתי, נתפסתי. אני לא יודע איך עד היום, אני כבר לא זוכר, כבר אין את מי לשאול, ואז היה לנו איזשהו קשר עם איזה קצין משטרה, שדרך דודים, ומאחר שהיה במשטרה, בבניין משטרה, אני עד היום הזה חושב, עד שאלה היו בחיים, דודי זה שהיה לו הקשר היה חי כאן עד לפני כמה שנים, מעולם לא שאלתי אותו ולא את הורי, עובדה, האם הם באמת עשו כעין התערבות כזו שקצין המשטרה הזה הוא אשר הוציא אותי, יש לי איזו רמיזה, אבל אני לא בטוח, בכל-אופן לי נתנו לי, ואני יודע, שאותם האנשים, יתר האנשים לקחו אותם לסטאפו, ל...המפורסם, למרתפי הגסטאפו, ונעלמו עקבותיהם. זה רק סיפור אחד קטן, ולי אמרו באותו שלב 'אתה הולד, החוצה לרחוב', זה היה 50 מטר מאיפה שגרתי, אז הנה אני אני מופיע בבית, נתנו לי ללכת, למה? איך? זה היה הסיפור של השוצפאסים. אחר-כך תפסו אותי, פעם אחרת ברחוב, גם-כן ללא, איך

אומרים ללא עיול בפפי, וגם-פן השוצפס, שוב, אני אולי צריך לומר, האם זה היה קשור לזה שהיה לי השוצפאס השבדי בכיס? אני עד היום לא יודע, ברור, שאני...

ש. אתה הראית אותו?

ת. אני נפנפתי עם זה, אני הראיתי את זה, אני כל הזמן אמרתי 'תדעו לכם, לי אין קשר עם זה', אבל מה 'אתה עם הערימה הזאת', חקרו אותי 'מה אתה רצית לעשות עם זה?', 'אני לא יודע, אני, אין לי שום עניין עם השוויצרים, אני הרי יש לי שוצפאס שבדי', וכולי, 'אני לא יודע'. כשזה הציל אותי באופן ישיר וחד-משמעי, זה היה בהזדמנות אחרת, שלקחו אותי גם-כן באיזשהו נסיבות, שאני בקושי זוכר אותו, גם-כן ברחוב הרי תפסו, ולקחו אותי למקום ריכוז ידוע, שזה היה מגרש מרוץ-הסוסים המפורסם של העיר, שם היה מקום הריכוז, ושם היתה תחנת הרכבת הקרובה, ושם העלו את האנשים לתוד הרכבות, ובילינו שם לילה אחד עם כמה מאות, שנתפסו בתנאים כאלו וכאלו, ובבוקר, היה כבר חורף, זה היה כבר נובמבר פחות או יותר, ובבוקר בא הגסטאפו, קצינים גרמנים שהיה ברור שגסטאפו העמיד אותנו בשורה, ברור בשביל להעביר אותנו, הרכבת עברה שם, פסי הרכבת לא רחוק שם עמדו, לקחו, ואז אני יצאתי מהשורה, אני ידעתי שאין לי מה להפסיד, זאת-אומרת פה להפסיד אי-אפשר, אני בחוצפה יצאתי מהשורה, הייתי היחיד, נגשתי לאיש הגסטאפו, שלפתי את השוצפאס, ואמרתי 'אדוני, בבקשה תואיל בטובך להסתכל', הוא הסתכל על זה, אמר 'לד'. זאת-אומרת, פה באופן ברור, שליפת השוצפאס השבדי, למה זה עשה עליו רושם, מה, אי-אפשר... הוא אמר 'בבקשה, לד', זאת-אומרת זה באופן ברור הציל את החיים שלי אז, מלעלות עם כל המאות האחרים, עברתי את העיר, שזה סיפור... זה היה די רחוק מאיפה שגרתי, הרי היה צריך ברגל לעבור את כל העיר, שזה 40 דקות הליכה, ו-40 דקות, עוד 10

פעמים יכלו לתפוס אותי, ועוד 10, 10 פעמים יכלו לתפוס אותי ולהחזיר, אבל מה לעשות.

ש. כל אלה היו אנשי 'צלב-החץ'?

ת. זו היתה כבר ערבוביה, הכל, 'צלב החץ', הגרמנים, הגסטאפו, וכל מיני ארגונים פאשיסטיים הונגרים אחרים, לא רק צלב-החץ, הם הרי הקימו כל מיני מיליציות, וכולי, כל אחד שהיה גוי מהימן, אז היה יכול לתפוס אקדח, ולצאת לרחוב, ואז זה באמת, זה אחד הסיפורים, שאני עד היום לא מבין אותם. אני רואה את עצמי יוצא ממגרש-הסוסים הזה, ומצטרף אלי חייל הונגרי, בחור צעיר, אולי שנה שנתיים יותר ממני, 18-19, ומצטרף אלי, ועברתי איתו כמעט ולא דברנו, כמה מילים, ברור שהוא היה גוי, זאת-אומרת זה לא... בחור גוי, בחור במדים של הונגרי, טוראי, בלי שום דרגות, אבל חייל, ועבר איתי את כל העיר עד שאני הגעתי אל ביתי.

ש. הוא ליווה אותך?

ת. ליווה אותי, בדיוק ככה, ליווה אותי, הלכנו שנינו, לי היה הטלאי-הצהוב, אבל עדיין, כשהולך עם חייל, זה איכשהו עשה פחות, אחרי זה אמר 'שלום', הסתלק, ולעולם לא ראיתי אותו, לא לפני זה, לא אחרי זה, לא את שמו, לא מיהו, מהו, היה בחור גוי, ברור, שלא יהיו אי-הבנות, אבל עובדה טייל איתי בכל העיר, אני לא יודע, אפילו אני לא יודע, הוא גם לא עשה רמזים שהוא בא איתי, בשביל להציל אותי, או לחפות עלי, הוא עבר איתי את כל העיר וככה, זה רק דבר בסוגריים, איו לי מושג מי. טוב, אז זהו זה, בשלב זה בא הנושא השני של ולנברג, שבו הוא נלחם עבור אלה שיש להם השוצפאס השבדי, היה ברור, שאת הבתים היהודים עכשיו, גורלם יהיה מר, לרכז אותם בבתים השבדים, זאת-אומרת זה עדיין בית יהודי שברור, אבל שם היה בחוץ אותו השלט המפורסם 'בית זה עומד תחת חסות השגרירות השבדית', קראו לזה הבתים השבדים, ואז

העבירו אותנו לבית כזה. איו לי ספק, שהאחוז של האנשים שהיו בבתי האלה, אחוז הניצולים היה לאיו-ערוד יותר גבוה מאשר בבתי האלה-מוגנים. אם כן, כבר הם לא הספיקו, זאת-אומרת כל הזמן רכזו את היהודים בגטאות קודם כל את אלה, כבר הפעם עכשיו הם כן רכזו אותם בגטאות, וראשון רכזו את אלה שלא היתה להם החסינות השבדית הזאת, בדרך לריכוזם נהרגו וכולי וכולי, ברור, לאלה שבמעבר שלהם, מכל הבתים האלה היה סיפור אחד מפורסם, שכן הרגו, במעבר הזה, הרגו איזשהם תושבי בתים, אינני יודע 50 או 100, ככה החליטו לחסל אותם בדרך, אבל איו לי ספק, שאחוז הניצולים בבתי האלה, הוא יותר גבוה, מאשר באחרים, אם כן, חצייס, אחר-כך, בשבועיים האחרונים, התחילו כבר לצפצף גם על הבתים האלה, למשל, בבית שאני גרתי, העבירו אותנו לגטו הכללי..

ש. מתי עברתם?

ת. זה היה, המעבר לבתים המוגנים, בערך בסוף בנובמבר, להערכתך, ובערך בסוף דצמבר, כעבור כחודש, את הבית שאני גרתי בו ועוד כמה בתים, הופיעו אנשי צלב-הקרב או איזושהי קבוצה, לא משנה כבר אם זה היה חיילים או גרמנים או הונגרים, כבר לא משנה; ואמרו 'החוצה', והעבירו אותנו ברחובות העיר, היה כבר שלג, חורף וכולי, והכניסו אותנו, זרקו אותנו לתוך הגטו, ומפה והלאה השוצפאס לא היה... .

ש. אתה הראית לאנשים האלה את השוצפאס?

ת. הם נכנסו לבתים השבדים, המוגנים, ברור, הם אמרו שלא אכפת להם שום-דבר, לגטו.

ש. לפני זה, הייתי רוצה לדעת, מה עשיתם, מה אכלתם, איפה גרתי, בחודש הזה?

ת. שאלה טובה מאוד. בבתי האלה, שהיו להם, אינני יודע, אני זוכר טוב

מאוד את הכתובת, וכולי, אני זוכר את הבית, רחוב פוז'וני (POZSONYI ST), ריכזו סם, נדמה לי מספר 14, רוכזו סם בבית כזה, שהיה מיועד למגורים של אולי 100 איש, אז היו סם 500-600-700, כמה שנכנסו, אחר-כך כמובן נכנסו בלי שוצפאס גם-כן, מי שהגיע לשער, הצליח להכנס, לא היתה שם שמירה, כך שהצטופפו סם מאות רבות מאוד, ההורים שלי ובני-המשפחה, אלו שספרתי, שלמעשה בתור פעולת שרשרת, דרכנו השיגו גם-כן את השוצפאס השבדי הזה, מה עשינו? כלום, אי-אפשר היה לצאת, או אפשר היה מוגבל מאוד; אני הייתי נער מטומטם ומטורף, וכמה פעמים יצאתי לכל מיני סיבובים ששיכים לפה מהבחינה הזאת, וניצלתי ועברתי את הבאמת, טירוף היה מכל מיני סיבות לצאת, אבל אני הייתי בין היחידים, שהייתי 'גיבור' גדול, גיבור קטן בסופו של דבר, גיבור 'גדול', ויצאתי לרחוב ועברתי וכל פעם חזרתי.

ש. אוכל, מה אכלתם?

ח. עכשיו, מעניין מאוד, באותו השעתיים שאפשר היה לצאת מהבית, אפשר היה להכנס למכולת, ולקנות.

ש. והיה לכם עוד במה לקנות?

ח. שוב, אני מוכרח לומר לך, אני לא זוכר שלהורים שלי, היתה שאלה לגבי הכסף, אני לא זוכר; אני מניח שהיו כאלה. הכסף גם איבד ממשמעותו, אפילו אינפלציה לא היתה. כל אחד הרגיש שזה לא פקטור, פה אין לא השאלה לא לחסוד, לא להוציא, אין לזה משמעות, אז אני לא יכול על שאלת הכסף לענות לך, בפירוש. אני יכול לומר לך, היה איזה פרדוקס לא נורמלי, שכבר בודפשט היתה מוקפת ברוסים, בהפצות, ומה לא; ובמכולת שהיתה למטה, היתה פתוחה, בדצמבר, ראיתי פעם הראשונה בחיים שלי FROZEN-VEGETABLES, FROZEN-FOOD, מסתבר, שפחאום, באיזשהם מחסנים, הם שמרו, ההונגרים, לא בשביל זה, היו לנו להם המחסנים, עוד

האחרונים של FROZEN, הקפואו VEGETABLES, הקפואו ירקות, וכבר היה ברור, שנו, זה הרגע להוציא אותם, אז הוציאו אותם לזה, הגיעו למכולת, והגיעו גם לבתים השבדים, ליהודי המסכו, ואני רואה פתאום SUPER-LUXURY בדצמבר FROZEN-VEGETABLES, הוציאו... ובכו, אפשר היה להכנס למכולת ועדיין לקנות בכסף בשביל אותו הכסף שהיה בכיס, ברור שהיה מוגבל ביותר, ברור שלא היה בשר, ברור שלא היו ביצים, אם היה לחם מסוג ג', אלה הדברים שהיו, אבל אפשר היה מה שהונגרי... זאת-אומרת לא עצרו אותך מלהכנס למכולת בפונה, שהיתה של גויים וכולי, ולהכנס לשם לקנות באותו השעתיים, אני אומר באותו השעתיים, מה שהיה שם יכופת לקנות. בכל העיר לא היה לאכול, אז גם זה היה, כשעדיין הפוז'וני אוט. הנה, זאת-אומרת על-יד זה היה בית של גויים, וזה עדיין לא היה גטו. זה היה יתרונו וחסרונו, אבל זה עדיין לא היה גטו, בתוך הגטו, זה כבר היה תרפת-רעב כמובן, שם לא היתה שום הספקה, אני לא יודע בדיוק, אני בטוח שאנשים תיעדו את זה, איך היתה באותם החודשים אספקה האוכל בתוך הגטאות, מי סיפק אוכל? באיזו דרך? אני בטוח שיש אנשים שתיעדו את זה?

ש. איפה גרתם?

ת. אחד הדברים המעניינים, שאחד המטבחים... אנחנו גרנו בבית, שבו היה אחד המטבחים, במקרה, מפני שרחוב ושלני (WESSELE'NYI UTCA) ... שם אחד הדודים שלי היה גר שם קודם לכו, ובאותו בית היה, ואני חושב שעד היום הזה, קיים מטבח, היה קיים מטבח כאילו לעניים, מטבח כשר לעניים, שאני חושב שעד היום הזה, 1989, קיים. חנה שמה, מטבח פומבי כזה לעניים, שבו בגרושים יכלו לקבל עניי העיר, שרצו לאכול כשר, קראו לזה 'המטבח העממי - חנה', 'NE'PKONYHA', זה היה באותו בית, במקרה. אז המטבח הזה פעל למען הגטו, ושוב אני אומר, מאחר ואנחנו

גרנו באותו בית, אני לא יודע, אולי, היה איזה מטבח, אבל שזו היתה חרפת-רעב, זה ברור, וחוצ' מלחם סוג ג', ודברים כאלה, דברים בסיסיים לא היו.

ש. מה עם לבוש?

ת. לבוש?

ש. היה חורף.

ת. היה חורף, מי שהיה לו לבוש, זה מה שהיה לו, לא היתה חנות ללכת לקנות בגדים, לא היה כבר אז, היה כבר כמה שנים לא כל-כך היו בגדים בהונגריה, כבר שנה קודם לכן, זה היה זי מצומצם, כבר היתה מלחמה, ועל כל העם ההונגרי עבר צמצום כזה, מה שהיה על הגוף, זה מה שהיה. אז זהו זה. בתוך הגטו כבר התערבבו עם שוצפאס, בלי שוצפס, שם היה ברור, שמפה אותנו לא יוציא שוב ולנברג, כמובו באותם שבועות היו הפעולות הנועזות והמיוחדות של ולנברג, שזה ברור שהוא נסע אחרי הרכבות והוציא אותם, והוריד אנשים מהרכבות, ועצר את הרכבות.

ש. את זה ידעתם אז?

ת. ידענו, כי היו אנשים שחזרו וספרו את זה. זאת-אומרת היה ברור שולנברג קיים, המושג הזה ולנברג והשוצפאס וכולי, כפי שאני אמרתי לך, נתו בטחון לאנשים, הגה אני מספר לך דברים שקרו לי, שבהם זה הוכיח את עצמו בשלב מסויים, זאת-אומרת, אני, ... הייתי בחור, אני ברטרוספקט, שיצאתי לכל מיני טיולים, זה היה שלקחתי על עצמי סיכון אדיר, אין לי צל של ספק, שנתן לי בטחון, העובדה שזה בכיס שלי - הנה פעם אחת הציל אותי, אולי פעמיים הציל אותי וכולי, נתן לי בטחון מסויים, וידענו, הבטחון הזה בא מתוך זה, שידענו שהדבר הזה הוא חי וקיים, זאת-אומרת יש מישהו בשם ולנברג, יש השגרירות השבדית, יש הפעולות שמצילות. אני לא מוכו להגיד לך, אין לי מישהו בשם, שאני

יכול לומר, האיש הזה בא וסיפר לי, אז באותו השנים, שאותו הורידו מהגבול והחזירו אותו בפעולות, אבל ידענו שהדבר הזה קיים; שוב אני אומר, אני בעניינים כאלה, לא הייתי חלק. מה עוד?

ש. האם היה משהו מיוחד בגטו, מבחינתך, עד השחרור על-ידי הרוסים...?

ת. תראי, לרעב לא היה פה מקום מרכזי, על-כל פנים לי, יכול להיות שמישהו יגיד 'אני סבלתי מרעב', אני לא זוכר שאני הייתי רעב, זאת-אומרת בתור זכרון; השאלה היתה, ברור, מה יקרה פה קודם? זה היה ברור כשמש, אם הרוסים יגיעו קודם, שהיו במרחק של... כבר בעיר כמעט היו, בסוף דצמבר, היו בעיר כבר, ברחובות העיר החיצוניים כבר היו חיילים רוסים, באותו זמן הם עוד השתוללו, הגרמנים, והרגו ורצחו וכולי; ברחובות הגטו, יכלו להעמיד אנשים, ולהוריד מבית אחד את כולם, ואת הבית הזה, הרגו את כולם, הם עדיין יכלו לקחת את כל 70,000 איש, להעמיד אותם בשורה, ולהעביר אותם דרך הגשרים לצד השני הדנובה, והיה ברור שהדנובה פה תהווה, איזשהו מחסום של מעבר הצבא האדום, זאת-אומרת הם מסוגלים להיות בצד השני הרבה חודשים, אם יפוצצו את הגשרים, הרוסים לא יוכלו לעבור, זה ברור שזו היתה התוכנית שלהם, והסכנה הזו בפירוש היתה קיימת, חיינו עם זה כל יום, מדי יום ביומו, זה היה מעין מירוצ, מה יקרה פה קודם; ואני זוכר את הבוקר, 18 בינואר, אני עולה מהמרתף, כבר ישנו בלילות האחרונים, כמעט רצוף במרתף של אותו הבית, בוושלני אוטצה, במרכז הגטו...

ש. בגלל ההפצצות?

ת. בגלל ההפצצות. גם הרגשנו שאולי יותר בטוח, ששם בתוך המרתף היה חשוד, אולי יכנסו, פה לא יכנסו, למעלה בדירות אולי יכנסו ולמטה לא יכנסו וכולי וכולי, ואני עולה במדרגות המרתף, וזה כבר בוקר, ויש כבר אור בוקר, ואני מסתכל ואני רואה חייל רוסי. וזה היה חד-משמעי,

המראה הזה היה השורה התחתונה, כמו שהיום אומרים את זה. היה ברור, זה שאחרי-כך אנשים עוד נפטרו וכל העניינים לא נגמרו, זה דבר אחר, אבל ברור היה, שבאותו רגע, אם חייל רוסי פה דורך, ונמצא בבית הזה, זה אומר שפה אין גרמנים, אין מההונגרים המפורסמים האלה, הם כבר אינם, לא יכולים להיות, זה ברור, אז זה הסיפור.

ש. מה עשית אחר-כך?

ת. אחר-כך זה כבר... חלק של... כעבור כמה שבועות, שבועיים-שלושה, היתה גם אז חרפת-רעב, זאת-אומרת העיר היתה מופצצת, הגרמנים עוד התזיקו מעמד בצד השני, והם ירו לפה והצבא הרוסי, גם-כן, כבר התחלנו כעבור שבוע להרגיש, שזה לא איזה ביטוח-חיים, הם אספו ברחוב אנשים, לקחו אותם, ומיד ידענו, יהודים, לא יהודים, אי-אפשר היה להגיד להם 'אני יהודי ואני שונא גרמנים', זה לא עשה עליהם רושם בכלל, הם אספו אנשים, שמו אותם על רכבות ושלחו אותם לסיביר, כפי שהתברר לאחר מכן, ברור שהם נעלמו על רכבות של הרוסים בכיוון ההוא, וידענו, ששום-דבר טוב פה זה לא, והיה ברור, שהחייל הרוסי אין לו מושג מה זה יהודי - זה לא עשה עליו שום-רושם, תוך מחיילים רוסיים יהודים, שהיו בודדים, אנחנו מצאנו קשר עם חייל רוסי יהודי, ואז כנגד כסף וכולי, הוא ארגו לנו, שזה גם לא היה בטוח-חיים, ללכת מזרחה, זאת-אומרת להגיע קודם כל לצד, אנחנו כבר שמענו אז, שבמזרח הונגריה, כבר כמה חודשים, הם כבר השתחררו, כבר יש אוכל שם וכולי, ואז היתה נהירה גדולה מאוד מהעיר אולי יותר של יהודים, אולי גם גויים, גם גויים ברחו אז מהעיר ונסעו מזרחה, ששם כבר היו חיים יותר מסודרים, בדברצו, שהפכה להיות אז עיר הבירה הזמנית, כבר שישה חודשים, אז הרוסים כבר השליטו שם סדר, משטר קומוניסטי וכולי, זאת-אומרת המפלגה הקומוניסטית היתה, ובחרו ממשלה זמנית, כבר היה מסחר, היה אוכל, אז כך, שאנחנו, ההורים

ואני ועוד בני-משפחה ברחנו מזרחה. החייל הרוסי היהודי הזה ארגן איזו מכונית-משא של הצבא-האדום, שלקחה אותנו מזרחה, גם-כן עם כל מיני עניינים, אבל מצאנו את עצמנו, כעבור נסיעה... עד איזו עיר מסוימת, ושם שמענו, שמפה יש כבר רכבות. אז לא היתה רכבת, פתאום התברר שסם נוטע איזה קטר בודד, עלינו על הקטר 'בוא תיקח אותנו', הגענו לאיזו עיירה מזרחית, שם היה אוכל. היו יהודים, כבר התקבצו קצת, ונסארנו סם, אחר-כך עוד עברנו מזרחה, זו שאלה של כמה שבועות, לטרנסילבניה, למעשה חצינו את גבול רומניה, שהגבול היה מטושטש לחלוטין, הגענו לטרנסילבניה, שם בכלל היה המצב עוד יותר 'שלומי', עוד יותר PACIFIED, וכעבור כמה שבועות חזרנו לבודפשט, כבר במרץ, היינו בחזרה בבודפשט. זאת-אומרת בערך נעדרנו שישה שבועות בסך-הכל.

ש. חזרתי לבית שלכס?

ת. חזרנו לבית שלנו, כן, לדירה שלנו, כן. אז הסתבר שדודה אחת שלנו, שידעה שאנחנו נסענו, ואת הבית שלה תפסו הונגרים, אז היא נכנסה לגור בדירה שלנו, אנחנו באמת, כמה חודשים גרנו ביחד, עד אשר אפשר היה להוציא את ההונגרי המסויים מהדירה שלהם, בכל-אופו מצאנו את הדירה.

ש. עליתם ב-1950? מה עשית עד אז?

ת. עזבנו ב-1949, אני גמרתי, הייתי אז בגמנסיה, אז חזרתי, נפתחו בתי-הספר, תנועות-הנוער התחילו לפעול, ציונות וכולי, אז ב-1949 עזבתי.

ש. דרך איפה?

ת. דרך צ'כוסלובקיה, אז כבר הלכתי שנתיים רפואה, התחלתי עוד רפואה בבודפשט, ב-1947-1948, וזהו זה, ב-1949, שה'IRON CURTAIN' כבר היה למטה טוב-טוב, והגבול לאוסטריה כבר היה סגור, אז דרך צ'כוסלובקיה עוד אפשר היה לצאת, וכולי, עזבתי ב-1949 על סירה דרך הדנובה לצ'כוסלובקיה, וכולי, והשאר הסטוריה. זהו.

- ש. תגיד מה אתה עושה היום?
- ת. אני רופא...
- ש. מה עשית בארץ?
- ת. זה כבר לא מעניין את אף-אחד, אני רופא, גמרתי רפואה פה בירושלים, אני מאז פה בירושלים רופא.
- ש. מתי שמעת שוב על ולנברג?
- ת. תראי, כל עניין ולנברג התחיל להתעורר לפני חמש-שש שנים, אולי שבע, אחרי הקפאה עמוקה, איש לא דבר על זה, או מעט מאוד דברו על זה, מינימום שגברו על זה, הדבר היותר מרוכז או ממוסד או מאורגן, היה לפני חמש-שש-שבע שנים, ואני לא זוכר מי פעם ראשונה גילה שאני בין אלה ש- SO-CALLED ניצולי ולנברג, אבל ברגע שפנו אלי, ושאלו אותי אם אני מוכן, אני כבר כמה פעמים דברתי בכל מיני ארועים יותר פומביים, שהייתי מוכן להגיד כמה מילים בפומבי; היה פה פעם אחת בירושלים איזה ארוע, אולי שני ארועים, פעם ב-SWEDISH-MISSION היה איזה ארוע, ברחוב הנביאים מול ביקור-חולים שם, אני לא יודע אטם את יודעת על איזה בניין אני מדבר, שיש שם המסיונרים השבדים, נדמה לי ששם היה הארוע הראשון, אחר-כך היתה איזושהי עצרת בבית-הנוער במושב הגרמנית, שאני הזדהיתי...
- ש. על גורלו, מה ידעת?
- ת. שום-דבר. מה שאת יודעת ומה שכל אחד אחר. את זה שהוא נעלם מבודפשט, זה שמענו עוד בבודפשט, לפני שעזבנו את בודפשט, עוד בינואר 1945 שמענו שהרוסים לקחו את ולנברג, זה היה הביטוי: 'הרוסים לקחו את ולנברג'. כי אבי, אני זוכר שאבי רצה ללכת לשגרירות או משהו, איכשהו לא ידע מה לעשות שם, אבל איכשהו יצר קשר; רצה לברר משהו, וחזר ואמר 'הרוסים לקחו את ולנברג', זה היה המשפט שאני עוד זוכר מאז, ואחר-כך

- היתה השתיקה העולמית, הגלובלית, אפשר להגיד.
- ש. שאלה נוספת, ואחרונה, אתה די הדגשת את הבטחון שהיה לכם בשוצפאס, אתה רואה את עצם ההצלה שלך בזה?
- ת. בפירוש, בפירוש, אמרתי לד, בפירוש.
- ש. וקצת בנוסף לתושיה שלך אולי?
- ת. לא, לא, שום תושיה לא היתה עוזרת לי באותם המצבים שבהם, אני אומר ישירות, ובלתי-ישירות. אמרתי לד, ישירות, ממש כשהראיתי את זה ונתנו לי לא לעלות על הרכבת, אז זה ישירות, יותר ישיר מזה לא יכול להיות, אמרתי גם בלתי ישירות, בלתי ישירות, כשאני יודע שאחוזי ה-SURVIVERS, אלה שנשארו בחיים בבתיים השבדים היה יותר גדול מאשר בבתיים אחרים, אז אני השתייכתי, אינני יודע, מהבתיים נשארו בחיים 80% ואחרים פחות, אז ברור שבצורה זו או אחרת אני משתייך לניצולים, עצם העבודה שהלכתי עם זה בכיס 5-6 חודשים, זה ברור שחלק נכבד שלי, חלק מכריע, אני לא יכול לומר שבלי זה הייתי נהרג, זה לא אמרתי, אבל אין לי ספק, שבהשתלשלות העניינים, לזה יש חלק מכריע, אין לי ספק.
- ש. מתי הוריד עלוי?
- ת. קצת אחרי, הם הגיעו לפני לפה, הם יצאו אחרי מהונגריה, אבל הגיעו לארץ לפני.
- ש. שניהם נפטרו?
- ת. שניהם נפטרו, כן, פה בירושלים.
- ש. אני מודה לד.
- ת. על לא דבר.